

Л.П. Копейцева

**АРХЕТИПНІ ОБРАЗИ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНІ МАРКЕРИ
ЛІРИКИ О. КОНИСЬКОГО**

Олександр Кониський – письменник, публіцист, науковець, громадський діяч, працьовитість якого порівнювалася вітчизняними літературознавцями з П. Кулішем та Б. Грінченком. Саме вони, на думку вчених, великою самопожертвою справляли незмірної ваги громадянську функцію під час посухи на громадські сили [2, с. 258]. Зокрема, поезії О. Кониського І. Франко назвав “першою пробою українця заговорити безпосередньо до галичан... У своїх віршах митець висловлював думки, дуже відповідні до потреб хвилі [7, с.115]. М. Стріха зазначав, що О. Кониський був дитиною свого часу [5, с. 13].

Автор торкався вічних проблем – проблеми життя, поневолення й рабства, проблеми людської несправедливості та безжалісності. Таким чином, Україна, її минуле, майбутнє буття українського народу були домінантою творчості поета.

Світогляд письменника формувався на основі біблійно-християнської концепції, образів античної та слов'янської міфологій. Автор, інтерпретуючи ідеї культурного індивідуалізму, підсвідомо залучав до твору різнопланові міфологічні структури, що надавали тому чи іншому образу всеосяжності.

У нашій розвідці ми ретроспективно поглянемо на творчість О. Кониського та спробуємо окреслити архетипні образи поета.

Лірика О. Кониського вирізняється особливою міфопоетикою. Письменник використовує певний міфологічний словник і архетипні формули, висхідні ще до індоєвропейських джерел: “бог”, “пророк”, “молитва”, “хрест”, “святий” тощо.

Термін архетип утвердив К.-Г. Юнг, розглядаючи його як основний позасвідомий засіб передачі найціннішого людського досвіду від покоління до покоління у формі підсвідомих символів. На його думку, спонтанне породження образів – це лише підсвідоме нагадування відбитків пам'яті минулого, досвіду нації, людства. Відтак, “архетип як ідеальна формотворчість виявляється у матеріалі свідомого досвіду через архетипний образ” [9, с. 134].

Саме ці архетипні установки як усталені канони мистецтва були детально осмислені в другій половині ХХ ст. у науковій спадщині Н. Фрая. Враховуючи напрацювання Дж. Фрезера, К. Леві-Строса та К.-Г. Юнга, канадський учений розглядав архетипи не лише як “первісні формули” окремих образів, але й як усталені моделі ідей, тем, мотивів, ритмів, наративів, літературних форм, жанрів [6, с. 247].

О. Кониський немовби відкритий перед космосом: у його думках виринають глибинні ідеї, за допомогою яких він передає світосприйняття українців: “*В душі пекли гарячі муки, / На серце скорби налягли... / І ми, до бога звівши руки, / Недолю та людей кляли.*” [4, с. 534]; “*Не дорікайте, кажу знов, /*

Хто з вас не согрішає? / Вона любила: за любов / Сам бог гріхи прощає!" [4, с. 515].

Зіткнення релігійної метафізичної проблеми з проблемою етичною – це одне з риторичних питань, яке здавна бентежить людство. О. Кониський протягом свого життя страждав від фатального протиріччя розуму, що вимагав визнання Бога як творця Всесвіту, але разом з тим відштовхував Всевишнього, дивлячись на те, як зло править світом. Поет схилився перед Господом, але в той же час – не міг відірвати своїх очей від цвинтаря людських надій та ідеалів. Навіть коли у ліричних творах поета зустрічаються негативні звертання до Бога, песимістичні настрої, спостерігаємо палаючу християнську віру, оскільки звинувачення Господа в неволі українців, є ніщо інше, як віра в те, що людською долею керують Вищі сили: *“ Тут нам і віри не дадуть; / Бо віри в правду тут не мають, / За гроші волю продають, / На гроші правду тут міняють. / Коли б Христос сюди прийшов / Любов народню возвіцати, / І він тут віри б не знайшов, / І його стали б зневажати.”* [4, с. 518]; *“В молитву єдину всі уста злилися, / Всі дякують богу за вбитих людей; / Хвалити святого гуртом прийнялися / За ріки криваві й тисячі смертей... /... Ні, не молитву і не славу, / Тому, хто підніма війну, / Я чистим серцем нелукавим / Проклін навек пошлю йому...”* [4, с. 530].

Поряд з іншими письменниками митець активно впроваджує міфологему “долі”, осмислюючи її в рамках християнського розуміння людського життя і Божої волі, що панує над ними. Міфема “долі” належить до традиційних образів українського фольклору і є символом неминучості, уособлення найвищої та незбагненої Сили, котра впливає на людину протягом усього її життя. О. Кониський у поезії “Доля” персоніфікує цей образ, звертаючись таким чином до Бога, що абсолютно притаманне християнському віросповідуванню: *“ Чом же й досі, моя доле, / Ми не стрілися ніколи? / Чом ти мене не вітаєш? / Защо мене зневажаєш? / Чом не вирвеш із неволі? / Чом не даси мені волі? / Тільки волі прошу в тебе, / Більш ніщо мені не треба...”* [4, с. 517]. Міфологема долі разом з іншими міфотворчими засобами допомагає поету створити власну картину світу і визначити місце людини в ній. Стрижень концепту міфологеми долі становить ідея присуду, що визначає необхідність, невідворотність, обов’язковість, з якою здійснюється те, що наперед визначено.

Зауважимо також, яке навантаження міфопоетичного календарного мотиву в поезії “До Миколи Лисенка”: зміна пір року тісно переплітається з сільськими буднями, циклічні зміни у природі відповідають настроєвим змінам у людському світі: *“ А от літо... от і жнива: / на українських нивах / буйне жито, колосисте, / на славу вродило. / От пожали, в копи склали, / у клуню звозили; / змолотили – попродали, подать заплатили... / Зима, холод; діти плачуть / голодні і голі... / В теплій хаті лічить гроші / Лейба довгополий...”* [4, с. 533]. Тут ми виділяємо латентний (прихований), завуальований символічний образ, який вимагає відчитування підтекстового, прихованого міфічного сенсу виокремленого мотиву. Власне у цьому ліричному творі, пори року

уособлюють певні періоди в житті людей. Зима у письменника символізує голод, холод, безвихідь та страх, але все ж таки існує промінь народної віри, що замість лютої зими прийде сонячна весна: *“Ми сподівались ждали, ждали, / Ждемо й тепер... весни нема, / А перед нами і за нами / Холодна, темная зима!..”* [4, с. 535]; *“Осінь панує надворі, / Прийде небавом зима.., / Вбогий, голодний і хворий, / Певно, замерзну і я”* [4, с. 543].

Неодноразово у поетичних творах О. Кониського зустрічається символічний образ роси. Це своєрідний символ святості, вісника світанку та благодаті: *“Вранці-рано по садочку / Мати походжає, / Та на розжі свіжу росу / Краплями збирає; / А ввечері при зіроньках – / Тихою добою, / Своє перше немовлятко / Умиє росою”* [4, с. 529]. У християн – це джерело животворної сили, чистоти та здоров'я. За фольклорними джерелами, роса символізувала світле дитинство, Божі сльози [1, с. 101]. У творах письменника цей архетип уособлює життєдайну й родючу природу, життя без роси просто неможливе: *“Давно й дощу тут не було, / Все без роси позасихало; / Бур'ян та зілля поросло / І пір'ю сліду не стало”* [4, с. 539].

У громадянській ліриці О. Кониського доволі часто відчувається туга та розпач. У поезії “Пророк” автор свого роду використовує біблійну легенду про Мойсея, який 40 років блукав пустелею у пошуках святої землі, мирного краю: *“Ходім, ходім в далекий край, / Куди-небудь, хоч у пустиню, / А ти, родинонько, прощай! / Прощай, невольників країно! / Ходім, ходім мерщій відсіль: / Бо ми обидва добре знаєм, / Що в краю рідному ніхто / З своїх пророком не буває”* [4, с. 518]. Цей твір пройнятий смутком, хоча ми розуміємо, що підсвідомо поет вірить у відродження державності, у те, що Україна таки здобуде незалежність і скине пута неволі. Думки митця, закодовані в біблійні мотиви, вражають неабиякою естетичною вартістю. Соціальна несправедливість у світі викликає у письменника муки й страждання. Нарікаючи на важку долю країни, він щиро сподівався достукатися до людських сердець та свідомості.

Широковживаними міфологемами безмежного простору виступають у ліриці О. Кониського образи степу, поля та ниви, ціннісне бачення яких – це передусім краса, свобода, суголосність духовному життю особистості: *“Ти рано, рано, друже, встав, / Удосвіта збудив ти долю; / І рано, друже, розпочав / Вовік не оранєє поле. / Поглянь, щиріця скрізь яка, / Яка тверда, як скаменіла; / Вовік тут ратая рука / По ниві з плугом не ходила.”* [4, с. 539]; *“Ой що з тебе, – що зроблено: / Жидам тебе запродано, / Твої ниви поорано, / Твої степи покошено, / І могили розкопано, / І Січ твою зруйновано, / Родино моя!”* [4, с. 519]. Це особливі символи щедрості, духовного багатства, які в цілому є частиною міфологеми земля. Наші предки поклонялися родючій ниві, матері-годувальниці. Земля – духовний генотип суспільства і культур, націй і вселюдства [3, с. 43].

На нашу думку, заслуговує окремої уваги авторська міфологема серця. Це абсолютний центр особистості ліричного героя, сфера чуття і мотивацій. За християнськими уявленнями, це символ радості та смутку, сміливості та

чистоти. Численні народні звороти типу: притулити до серця, віддавати серце (комусь) свідчать про особливе ставлення українського народу до цього образу [3, с. 176]. У О. Кониського “серце”, в першу чергу, уособлення життя, скарбничка почуттів та думок, мудрість: *“Людей я рано розпізнав, / І **серце** рано похололо; / Даремно в світі я шукав / Кохання, дружби, правди, волі”* [4, с. 542]; *“Не дорікайте їй за те, / Що **серця** не спинила / І **серце** чистеє святе / Не знає з ким поділила. / Не дорікайте **серцем** їй, / Ви **серце** занедбали / І холодний розум свій / До **серця** прирівняли”* [4, с. 514]. Поет торкається міфічного уявлення про те, що зла людина не має серця, тобто – безсердечна: *“Не вірю панській доброті, / Бо **серця** пан не має, / Правдивий з **серцем** чоловік / Братів не обигає”* [4, с. 520]. Отже, серце свого роду – ознака людяності, абсолютного розуму та душевної доброти.

Улюбленими міфологемами у творчості Кониського-поета виступають небесні світила: зірки, місяць, сонце. На основі фольклорних символів письменник творить нові образи, точніше передає внутрішній світ ліричних героїв, їхні емоції і прагнення. У цих символах відображена історія нації, традиції: *“Перевези моє тіло / В рідну Україну, / Де і **сонце** ясній світить, / Краще **зорі** сяють, / Де порою весняною / Солов’ї співають”* [41, с. 515]. У різних міфологіях їм притаманні різні функції. У прадавню епоху сонце і місяць символізували чоловічий та жіночий початки. Але беззаперечним явищем є те, що кожен народ вважав їх всевидящими божествами дня і ночі, центром буття та інтуїтивного знання: *“Вийшов **місяць** на могилки / З неба подивитись; / Округ глянув світлим оком, / Став чогось журитись; / Далі в хмару загорнувся, / Перестав світити, / За ним **зірки** поховались, / Мов за батьком діти”* [4, с. 513]. О. Кониський персоніфікує ці образи-символи. У його творчості астральні міфологеми виконують функції правосуддя та осяяння. Поет торкається християнських традицій, за якими захід та затемнення сонця означають гнів Божий, скорботу та покарання: *“Зайшло моє **сонце**, скотилася **зоря**, / Я знов самотнім на скелі сиджу; / На синє, безкрає, на вольнеє море, / Невольник-засланець, журливо гляджу!”* [4, с. 525].

Яскравим прикладом використання архетипних образів та мотивів у творчості О. Кониського є міфема Музи. *“Молю тебе, моя блага, / Моя ти, **Музо**, пресвята, / Мене сірому не покинь! / Люби мене, як перш любила. / Нехай до самої могили / Мені да світить твій промінь”* [4, с. 526].

До ключових, різноманітно та майстерно інтерпретованих належить у громадянській ліриці О. Кониського міфологема сну. Подібно до поетів-романтиків, він чекав від снів і відпочинку від буденності, і тихої втіхи, і фантастичних видінь, і знання того, що лежить за гранню сьогоденного дня, і навіть проникнення до сфер “потойбічного життя”. Застосування прийому сновидінь не лише сприяє виразненню особистісних, глибоко суб’єктивних переживань ліричного “я”, а й відкриває для реципієнта таємний світ його підсвідомості. Авторіві найкраще вдається відтворити людські почуття, зробити акцент на підсвідомість героя, наблизити душевні переживання

персонажів до давнього, конкретно-чуттєвого, несвідомого, безпосереднього сприйняття навколишнього світу: *“Мов на варті запорожець / Січовий стоїть: / Стереже людей убогих / В сонному селі. / Най сердечнії спочинуть / На хвилину – хоч у сні! / Най у сні хоча забудуть / Голод і нужду, / Тяжку працю нескінченну, / Неволю й тюрму!”* [4, с. 531]. Через цей фізичний стан людини митець зображує її справжні мрії і прагнення. Сон у поезії О. Кониського – це уособлення думок всієї нації в цілому, відтворення істинної жаги українського народу до волі й незалежності: *“Легесенько, тихесенько, / мов на сон дитині, / щоб встав образ перед мене / сонної України”* [4, с. 532].

Використовуючи у своїх творах різновекторні архетипи, О.Кониський нібито символізує кожне людське почуття; змістом його роздумів були питання суспільні, філософсько-етичні. Відгукуючись на злободенні явища і події життя, автор закликав людей до єднання та взаєморозуміння, намагався пробудити свідомість українського народу.

Література

- 1.Дмитренко М. Українські символи / М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Г. Лозко, Я. Музиченко, О. Шалак. – К.: Народознавство, 1994. – 140 с.
- 2.Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К.: “Femina”, 1995. – 675 с.
- 3.Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К.: Укр. письменник, 1993. – 63 с.
- 4.Сиваченко М. Олександр Кониський // Кониський О. Оповідання. Повість. Поетичні твори / М. Сиваченко. – К.: Наукова думка, 1990. – 640 с.
- 5.Стріха М. Дещо про “громадянську позицію письменника” // Українське слово. – 2002. – 11-17 липня. – С.13.
- 6.Фрай Н. Анатомія критики. Очерк первый Зарубежная эстетика и теория литературы XIX XX вв. Сост. и ред. Косиков Г.К. – М.: МГУ, 1987. – С. 232-263.
- 7.Франко І. Зібр. творів: у 50 т. / І. Франко – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 25. – 527 с.
- 8.Хропко П. Кониський і його спадщина // Рад. літературознавство / П. Хропко – К.: 1986. – №8. – С. 19-25.
- 9.Юнг К. Архетип и символ / К. Юнг // Хрестоматия по психологии. – М.: Высшая школа, 2000. – 215 с.

Анотація

Л.П. Копейцева. Архетипні образи як філософсько-естетичні маркери лірики О. Кониського.

У пропонованій статті ретроспективно розглядається творчість О. Кониського та окреслюються архетипні образи поета. Робиться спроба тлумачення поняття архетипу в рецепції зарубіжних науковців. Акцентується

увага на доміантних символічних мотивах та образах письменника: “Бог”, “пророк”, “молитва”, “хрест”, “святий”.

Ключові слова: архетип, архетипні образи, доміантні символічні мотиви.

Аннотация

Л.П. Копейцева. Архетипные образы как философско-эстетические маркеры лирики А. Кониского.

В данной статье ретроспективно рассматривается творчество А. Кониского и определяются архетипные образы поэта. Делается попытка толкования понятия архетипа в рецепции зарубежных ученых. Акцентируется внимание на ключевых символических мотивах и образах писателя: “Бог”, “пророк”, “молитва”, “крест”, “святой”.

Ключевые слова: архетип, архетипные образы, ключевые символические мотивы

Summary

L.P. Kopieitseva. Archetype images as philosophic and aesthetic markers of O. Konyskyi's lyrics.

In the proposed article O. Konyskyi's creative work is retrospectively considered and archetype images of the poet are drawn a line round. An attempt of interpreting the notion of archetype in the reception of foreign scholars is being made. Attention is paid to dominant symbolic motifs and images of the writers: “God”, “prophet”, “prayer”, “cross”, “saint” etc.

Key words: archetype, archetype images, dominant symbolic motifs.